

Абдиева А.М.

**ТҮШТҮК-БАТЫШ КЫРГЫЗДАРДЫН ТУРМУШ-ТИРИЧИЛИГИНДЕ ЖЫГАЧТАН
ЖАСАЛГАН БУЮМДАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ**

Абдиева А.М.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В БЫТУ ИЗДЕЛИЙ, СДЕЛАННЫХ ИЗ ДРЕВЕСИНЫ ЮГО-
ЗАПАДНЫХ КЫРГЫЗОВ**

A.M. Abdieva

USE OF PRODUCTS MADE OF WOOD AT HOME SOUTH-WEST OF THE KYRGYZ

УДК: 159.99

Баяндамада XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы түштүк-батыш кыргыздардын жыгачтан жасалган буюмдарды күндөлүк турмуш-тиричилигинде колдонулушу фактылык этнографиялык материалдарда каралган. Пайдаланылган материалдар аркылуу ошол кездеги кыргыздардын тарыхын, чарбачылыгы жана философиялык чабыттарын ачып берүүгө аракеттер жасалган. Бул этнографиялык материалдар түштүк-батыш кыргыздарына тиешелүү болбостон, жалпы кыргыздын ата-бабаларынан калган этно-маданий байлык экендиги көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: түштүк-батыш, турмуш-тиричилик, көчүп-конуу, этно-маданий, мурас, чарбачылык, дыйканчылык, дарылык катары керектелүүчү, окшоштуктар, айырмалчылыктар, кол өнөрчүлүк, сүт азыктары, келбет.

В статье рассмотрено использование деревосинных вещей повседневной жизни в быту юго-западных кыргызов в начале XIX и конце XX века в фактических этнографических материалах. Попытались раскрыть на основании использованных материалов историю, хозяйство и философские помыслы кыргызов того времени. Эти этнографические материалы касающиеся не только юго-западных кыргызов, но эти деревосинные вещи являются в целом передающиеся этнокультурное наследие предков.

Ключевые слова: юго-запад, жизненный быт, кочевой, этно-культура, наследие, хозяйство, сельское хозяйство, употребление в лечебных целях, сходство, разность, прикладное искусство, молочные продукты, форма и др.

The article examined the use derevosinnyh things of everyday life in the home southwestern Kyrgyz in the early nineteenth century and the end of the twentieth century in the actual ethnographic materials. We try to open on the basis of the materials used history, economy and philosophical thought of the Kyrgyz of the time. These ethnographic materials concerning not only the south-western Kyrgyz, but these things are generally derevosinnye transmitted ethno-cultural heritage of their ancestors.

Key words: southwest, living life, nomadic, ethnic culture, heritage, agriculture, the use for therapeutic purposes, the similarity, difference, arts and crafts, dairy products, Form pulsatile.

Кыргыздар XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында айрымдары жарым-жартылай отурукташып, ал эми көпчүлүк бөлүгү турмуш-тиричилигине байланыштуу көчүп-конуп, жер которуп көчмөчүлүк шартта жашап, турмуш-тиричиликте пайдалануучу материалдык этно-маданий байлык-буюмдарын ата-бабалардан калган мурас катары кылымдар бою сактап, аны өнүктүрүп, аздектеп келген.

Тилекке каршы, азыркы учурда ата-бабалардан сакталып келген айрым баалуу материалдык этно-маданий байлык-буюмдарыбыз экологиялык жактан таза, кооз-сырдуу жасалган жана колдонууга ыңгайлуу экендигин баамыбызга албай турмуш-тиричилигибизде активдүү пайдаланылбай чет мамлекеттик жарандарга белекке же сатып киреше табуунун булагына айланып бара жаткансыйт. Бүгүнкү күндө тарыхый аймак-таануу музейлеринде, үйдүн кооз жасалган дубал-текчелеринде (стенкаларда) көргөзмө катары турбастан, ар-бир кыргыздын үйүндө жана маарекелеринде колдонулуп келсе, ар-бир кыргыз жараны кубанбай койбосо керек.

Ата-бабаларыбыз мындай буюм-тайымдарды турмуш-тиричиликте пайдаланууну тандап алышы, өздөрүнүн турмуш-шартынын табиятына, чарбачылыгына жана күнүмдүк тиричилигинин мүнөзүнө жараша аныктап алышкан. Анткени, көчүп-конуп жашаган этностор үчүн, мындай буюм-тайымдардын турмуш-тиричиликте колдонулушу жана аларды сакташы маанилүү болгон.

Биз, мурунку жарыяланган изилдөөлөрүбүздө: “кыргыздар жашоо турмушунун мүнөзүнө ылайык күнүмдүк турмуш-тиричиликте керектелүүчү буюм-тайым каражаттары менен өздөрүн камсыз кылуу максатында өсүмдүктөрдүн түрлөрүнөн өтө билгичтик, чеберчилик менен жасап, төмөнкү багыттарда: 1) үй тиричилигинде керектелүүчү; 2) мал чарбачылыгында керектелүүчү; 3) дыйканчылыкта керектелүүчү; 4) аңчылыкта керектелүүчү; 5) азыктүлүктү сактоодо керектелүүчү; 6) косметикалык каражат катары керектелүүчү; 7) дарылык катары керектелүүчү; 8) жүн иштетүүдө керектелүүчү; 9) тери иштетүүдө керектелүүчү каражаттар ж.б. көптөгөн элдик маданий колдонмо катмарларды (пласт) түрлөрүн атоо менен колдонуп келгендигин” белгилеп кеткенбиз [1.365-6.].

Кыргыз элинин этно-маданий мурасынын бири-элдин турмуш-тиричилигинде колдонулуучу каражаттар болуп саналат. Ар бир этностун көөнөргүс мурасы, каада-салты, үрп-адаты узак тарыхый жолду басып өтүп, турмуштун сыдырылып элегинен өтүп жаралган жана тиричиликте пайдаланган элдин өзүнө гана таандык кол өнөрчүлөрү тарабынан жасалган балуу буюмдары болот. Бул жыгачтан

жасалган буюмдардын формалары жана айрым жасалгалары салттуу түрдө турмуш-тиричиликте түндүктө жашаган кыргыздар менен түштүктө жашаган кыргыздарда гана эмес, бир аймакта т.а. түштүк-батышта (Кадамжай жай, Баткен, Лейлек райондору жана Кызыл-Кыя, Сүлүктү шаарлары жана шаар тибиндеги элдик пунктарда) жашаган кыргыздардын турмуш-тиричилигинде пайдаланган буюмдардын окшоштуктары жана айырмалуу өзгөчөлүктөрү бар экендигине иликтөөлөрүбүздө күбө болдук.

Кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, каада-салтын, турмуш-тиричилигин өзгөчөлүктөрүн терең изилдеген окумуштуу, этнограф К.И. Антипина кыргыздардын жыгаччылыгы жөнүндө: “XIX кылымда жыгачтан жасалган буюмдар кыргыздардын айыл чарбасында жана турмуш-тиричилигинде маанилүү орунду ээлеп келген”,-деп акыйкат [2.143-б.] белгилейт.

Дүйнөдөгү башка элдер сыяктуу эле кыргыздардын турмушунда караган-буталуу өсүмдүктөр, бадал өсүмдүктөрү, арчалуу токойлор жана бак-дарактар маанилүү орунду ээлеп келген. Табиятынан жаратылыш менен эриш-аркак жашап, чарбачылык менен алектенген кыргыздар-жаратылышка аяр мамиле жасап, аларды мал-жандан, жоодон жана өрттөн сакташып, аны пайдалануунун жол-жоболорун жакшы билишкен. Ал эми өздөрүнүн турмуш-тиричилигинде ал дарактарды жыгач катарында-отун, үй курууда-курулуш материалы, дыйканчылык менен мал чарбачылыкта-иштөө шаймандары жана турмуш-тиричиликте-идиш-аяк катарында орундуу пайдаланышкан.

XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында түштүк-батыш кыргыздардын эл ичиндеги жыгач усталары өсүмдүктөрдүн түрлөрүн мыкты өздөштүрүп, салттуу чарбачылыкта, кол өнөрчүлүктө, күндөлүк турмуш-тиричиликте колдонуучу түрдүү буюм-каражаттарды жогорку чеберчиликте жыгачтын түрлөрүнөн жасап келишкен.

Биз, кыргыздар колдонгон жыгачтан жасалган буюм-каражаттардын түрлөрүн бир нече топко жогоруда ажыратканбыз, мына ошол катмарлардын бири-түштүк-батыш кыргыздардын турмуш-тиричиликте жыгачтан жасалган буюмдарды жасоо жана колдонгондугу жөнүндө төмөндө токтолмокчубуз.

Кыргыздар көчмө жашоо турмушунун мүнөзүнө ылайык турмуш-тиричилигинде жылдын мезгилине жараша жүктөрүн жана буюмдарын ат, төө, эшек унааларына артып, жер жана жайыт которуп жашап келишкендиги белгилүү. Көчмөн эл үчүн жыгачтан жасалган буюмдарды пайдалануу ыңгайлуу болгон. Анткени, алар биринчиден жеңил; экинчиден, урунганга бекем; үчүнчүдөн, экологиялык таза; төртүнчүдөн, пайдаланган учурда составынан эч кандай зат бөлүп чыгарган эмес. Андай буюмдарды колунан көөрү төгүлгөн кол өнөрчүлөр жасашкан. Белгилүү окумуштуу, географ А.П.Федченко:

“Кыргыздар негизинен мал чарбачылыгы менен тиричилик кылышат, мындан бөлөк элде кол өнөрчүлүк да өрчүгөн, эркектер ат жабдыктарын-ээр токум, үй-турмушунда керектүү аспаптарды жасашат”,- деп белгилеген [3.139-б.]. Чындыгында, XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында түштүк-батыш кыргыздардын турмушу аз да болсо жанданып, мал чарбачылык менен гана алектенбестен, буудай, арпа, жүгөрү (мака), нобуя, сулуу, нокот ж.б. эгиндерди айдашып дыйканчылык менен да алектенишкен, сепкен эгиндерин жана алардын түшүмдөрүн алуу үчүн, жыгачтан жасалган аспаптарды пайдаланышып кара күч сарпталуучу мээнеттерин жеңилдетип келишкен.

Биз иликтөөбүздө түштүк-батыш кыргыздарынын XIX аягы – XX кылымдын башында жыгачтан жасалган буюмдарды күндөлүк жашоо керектөөлөрүндө пайдаланып, үй тиричилигин жеңилдетүүгө, шарт түзүүгө жана жакшыртууга аракеттенип келишкендигин көрүүгө боло тургандыгына күбө болдук. Буюмдардын кайсынысын албайлы чоң чеберчиликте, көргөн адамды терең ойго батырган, кооз, өзүнчө сырдуу эсеп менен жасалган, айрым буюмдарда сырдуу сүрөт жана чиймелер, орнаменттер түшүрүлгөн жыгач буюмдар бүгүнкү кезге чейин толук иликтенип бүтө элек. Биз, кыргыздардын турмуш-тиричилигинде пайдаланган жыгачтан гана жасалган буюмдарын төмөнкүдөй сегиз топко ажыратып карадык: 1. *Сүт азыктарын пайдаланууда колдонулуучу аспаптар жана идиш-аяктар*: челек, чара, чөмүч, аяк, чий, кашык, күп // гүү (диалек) бишкек, чөйчөк, табак ж.б. 2) *дан эгиндерин алууда пайдалануучу аспаптар*: айры // бешилик, жыгач күрөк ж.б. 3) *ун азыгын пайдаланууда колдонулуучу аспаптар жана идиш-аяктар*: сандык, жаргылчак, соко, элек, галбыр (диалект), чары ж.б. 4) *курулуш материал катарында пайдалануучу буюмдар жана аспаптар*: устун, уук, керки, теше, балта, ай балта, араа, бургу, ыранда, сызытма ж.б. 5) *тери жана жүн иштетүүдө пайдалануучу буюмдар жана аспаптар*: кыргыч, ийлеме, тартма, ийик, бут ийик, тарак, шибеге ж.б. 6) *мал чарбачылыгында пайдалануучу буюмдар жана аспаптар*: ээр, камчы, акыр // агыр, жаады, бешилик // айры, чапкы, чөп, чий ж.б. 7) *дыйканчылык иштеринде пайдалануучу буюмдар жана аспаптар*: кетмен, чөкүч, күрөк, табак, жел челек ж.б. 8) *кол өнөрчүлүк иштеринде пайдалануучу буюмдар жана аспаптар*: жыгач (түрлөрүнө карата), кескич, кыргыч, ыранда, ойгуч (көзөнөктөөчү, чийме сызчу), араа, балта, теше, ай балта ж.б.

Төмөндө айрым жыгачтан жасалган этнографиялык буюм жана аспаптардын жасалышы жана күндөлүк тиричиликте пайдаланышы жөнүндө анализ берүүгө аракеттендик:

ЧИЙ// ЧЫГДАН (диалект) – чий бийик өскөн, сабактары ичке, катуу өсүмдүк. Негизинен тоо этектериндеги түзөндөрдө өсөт. Чийди негизинен боз үйдүн керегесинин сыртынан калап коюуга же бир

нерсени тосууга ж.б. жумуштарга колдонот. Чий өсүмдүгүнүн катуу сабактары салкын жерде кургатылып, сабактарынан жип чырмалып жасалган буюм болуп саналат. Мындан сырткары, чийди турмуш-тиричилигинин мүнөзүнө карата көп колдонушкандардын бири-мал чарбачылык менен алектенишкендер болуп эсептелет. Алар жай мезгилинде жайлоодо же айыл жеринде уй саап алынган сүттөн сүзмө, куруттарды күнгө жайып кургатуу үчүн пайдаланышат. Ал эми багбанчылык менен алектенишкен кыргыздар, айрыкча, түштүк-батыш аймагындагы кыргыздар т.а. Баткен, Кадамжай жана Лейлек райондорунун Самаркандек, Марказ, Халмион жана Арка зоналарында чийди турмуш-тиричиликтеринде күнгө курут кургатуу менен чектелбестен өрүк, жаңгак, бадам, мисте // писта, мейиз ж.б. мөмөлөрдү кургатуу үчүн да пайдаланып келишет. Кыргыздардын колдонмо маданиятын иликтөөчүлөрү В.Максимов жана Е.Сорокиндер: "...көчүп-конуп жашаган кыргыз элинин жашоо-тиричилигинде чийдин мааниси чоң" экендиги акыйкат белгилеген [4. 127-б.].

Түстүү чийдин жасалышы: Чийди токуу өзүнчө чеберчиликти талап кылат. Бардык эле аялдар жасай алышкан эмес. Анткени анын өзүнчө техникасы жана философиялык ойду чагылдырган, санак тибинде эсеп менен түстүү ыраңга салынган жиптер аркылуу чырмалып орнаменттер түшүрүлгөн. Орнаменттер кыргыз элинин турмушун, философиясын жана басып өткөн тарыхын сүрөттөп турат. Ошондуктан мындай ой-мазмунду баары эле бере алышкан эмес. Түстүү чий негизинен атайын коноктор же аш-маарекелерди өткөрүү үчүн арналып тигилген боз үйлөрдү жасалгалоодо орнотулган. Ал эми чарбалык жумуштарда жана турмуш-тиричиликтерде кадимки чий пайдаланылган.

Чийге түшүрүлгөн орнаменттер жана сүрөттөр жөнүндө С.И.Абрамзон: "Чийге түшүрүлгөн орнаменттер менен кыргыздын килеминдеги жана жүндөн жасалган кийиз буюмдарынын орнаменттеринде чоң окшоштуктары бар", экендиги жөнүндө белгилүү окумуштуу, тарыхчы эмгегинде [5.397-б.] белгилеп жазган. Чий жасоо ыкмасы кол өнөрчүнүн чеберчилигин, математикалык ой жүгүртүүсүн, так эсеп жана эске тутуу жөндөмүн талап кылган кыргыздын этно-маданий баалуу мурастарынын бири. Бүгүнкү илимий-техникалык прогресстин жана нанотехнологиянын өнүккөн мезгилинде мурда колдо жасалып келген буюм-тайымдар ири станоктордо, компьютерлерде терилип жасалып Эл Аралык көргөзмөлөргө Кыргызстандын атынан коюлуп дүйнөлүк мейкиндикте өзүнүн ордун ээлеп келе жатат (№1-тиркемеде көрсөтүлгөн).

КҮП// ГҮҮ (диалек) цилиндр формасындагы май бышып алуучу узунча, ичкерээк келген жыгач челек. Анын бийиктиги 90 сантиметрден 1 метрге чейин, түбүнүн диаметри 20-30 сантиметр жыгачтын жука тактайчаларынан кыналып тизилген тоголок формада талдын кабыгы же тыттын ичке

бутагы менен эки же үч бел жеринен шакектелген жыгачтан жасалган идиш болуп саналат. Аны карагайдын, кайыңдын, талдын жука кесилген тактайчаларынан жасашкан. Күп же түштүк-батыш диалектиде сүйлөгөн кыргыздар "гүү" дешет. Гүүнү түштүк-батышта негизинен мал чарбачылыгы менен алектенишкен кыргыздар турмуш-тиричилигинде колдонуп келишкен. Гүү түштүк-батыш кыргыздарынын турмуш тиричилигинде маанилүү орунду ээлеген, анткени канча уй сааган болсо, андан алынган таза сүттү, нак уютуп айран кылышкан, айранды гүүдө бышып сары май алышкан. Сары майы алынып, бышылган айрандын суусу бышма // пышма (диалект) деп аташкан. Бышманы кайнатып, суусун сырыктырып, андан сүзмө даярдашкан, сүзмөнү кичине-кичинекей кылып үзүп алып, аны томолоткоп күнгө курутуп курут кылышкан. Курутту кыш мезгилинде эзип, кайнатып, ага бир кашыктан сары май кошуп кыргыздын улуттук тамактарынын бир түрү-курутап кылып ичишкен. Ошондуктан, түштүк-батыш кыргыздардын тиричилигинде сүт, сүт ак болгондуктан акты ыйык тутушкан, маанилүү болуп саналган. Гүү жасоонун дагы бир варианты-ХІХ жана ХХ кылымдардын башында жыгач усталар гүү жасоо үчүн жыгачты тандап алышып, тикесинен экиге ажыратышып, алардын ички көңдөйүн керки менен кырып тазалап, жылмалашкан. Экиге ажыратылган эки жыгачтын бөлүктөрүн бириктирип, бир жак түбүнө алкак коюп, ысык суу куюп бириктиришкен. Гүү эки курамдан турат, анын экинчи курамы бишкек. Бишкек айран, кымыз бышуу үчүн, айрандын, каймактын майын алуу үчүн колдонулуучу бышкыч курал болуп эсептелет. Бишкекти көбүнчө карагайдан жасашат. Бишкектин учуна катуу жыгачтын (көбүнчө жаңгактан жасалат) узуну 10-15 сантиметр, туурасы 10-15 жана калыңдыгы 5 сантиметр келген параси ашталып узун бир метрлик жыгач сапка бекитилет. Мык колдонулбайт, анткени темирди дат баскандыктан майдын, бышманын даамын жана өңүн бузат дешкен. Гүү күндө же шамалда иштетилбей туруп калса, тактайчалары кургап жылчыкчалар пайда болуп калат, андай учурда гүү какшап калыптыр дешет, аны сууга матыра бастырып койсо бири-бирине кыналып терилген тактайчалар сууга шишип, жылчыкчалар бүтөлгөн, ошондуктан аны сактоонун бир гана жолу дайыма ичине суу толтурула куюлган болушу керек. Мал чарбачылык менен күн кечирип келген кыргыздардын турмуш-тиричилигинде күп // гүү, бишкек байыртадан эле негизги, баалуу жыгачтан жасалган буюмдары болуп кала берет (№ 2-тиркемеде көрсөтүлгөн).

ЭЭР. Ээр миниле турган атка же жылкыга токулуп, үстүнө минип отурууга ылайыкталып жасалган, үзөңгү куюшкан тагылып, атка басмайыл менен таңып бекитиле турган шаймандар ат жабдыктары болуп саналат. Ат жабдыктарына

ичмек, тердик, желдик, басмайыл ж.б. токууга керектелүүчү шаймандар кирет.

Кыргыздардын турмуш-тиричилигинде жана күндөлүк жашоо турмуш чарбачылыгында төрт түлүк мал маанилүү болуп саналат. Төрт түлүктүн малдын ичинде аттын орду чоң. Бекеринен “ат адамдын канаты”, “атың барда жер тааны, атаң барда эл тааны” деп айтылбаса керек. Ошондуктан атты кыргыздар кастарлап унаа катары, иштерге кошумча күч катары жана аземдерде көрк, аброй катары минишкен. Атайын аземдерде мыкты ээр, ээр токум жабдыктарын жасалгалап чыгышкан.

Ээрдин жасалышы аймактык өзгөчөлүктөргө жараша болот. Негизинен ээр карагай, тал, бака терек, жаңгак, кээде кайың жыгачтарынан да чабылган [6. 77-б.]. Ээрди ээрчилер (ээр чапчу усталар) туюк жана бөлүк-бөлүк жасашкан жана ээрдин бөлүктөрү боюнча түрдүү формага келтирип жасашкан. Мына ошол жасалган формаларына карата ээр төмөндөгүдөй аталыштарга бөлүнөт: 1). аштама ээр; 2). оймо ээр; 3). курама ээр; 4). ак каңкы ээр. Жогоруда аталган ээрлер негизинен ээрдин кашы менен анын жасалышы менен айырмаланат. Мындан сырткары XIX жана XX кылымдардын башында түштүк-батыш кыргыздарда анчалык кеңири жайылбаса да, айрым колунда бар адамдарда эркек бала жана кыз бала үчүн атайын атка токулчу- бала ээр, өгүзгө токулчу-ыңырчак ээр, төөгө токулчу-айырмач ээрди жер которуп көчкөндө же болбосо атайын өткөрүлгөн тойлордо тайларды, өгүз жана төөлөрдү токуп беришип миндиришкен (№3 тиркемеде көрсөтүлгөн).

Түштүк-батыш кыргыздар т.а. азыркы Кадамжай жана Ноокат райондорунда негизинен ээрдик жылкыдан башка топозго, эшекке, качырга минүүгө ылайыкташтырылып жыгачтан жасаса, ал эми Лейлек жана Баткен райондорунда топос, качыр жана өгүзгө башка ат, эшекке жасашкан. Ээр жасоо түштүк-батыш кыргыздарда да айырмачылыктары болгон. Кадамжайда аштама ээр төрт бөлүктөн чабылып жасалган. Алар ээрдин кашы, чарасы жана он, сол капталдары. Мындай ээр атка да жана эшекке да пайдаланылган. Ал ак чечектен жана катрандан чабылып, эчкинин терисинен жасалган жип менен көктөлөт, бирок бул ээр тери менен капталган эмес. Ал эми ак каңкы туюк чабылып, тери менен капталып эшекке гана пайдаланылган. Ээрди жасоо ээрчиден чоң жоопкерчиликти жана эмгекти талап кылган. Ээр жасалуучу жыгач кыйылып алынган соң, кабыгын ажыратпастан жыгач жарылып кетпеш үчүн кесилген дөңгөчтүн эки жагы тең ылай менен (кээде койдун же уйдун жаңы кыгын суу менен чылап) ийненин көзүндөй да жылчык калтырбастан шыбап коюлган. Ылай менен калың шыбалган жыгачты бир жыл шамал тийбеген жерде сактап кургаткан. Негизинен ээр эки капталы, ээрдин кашы, ээрдин чарасы деп бөлүнгөн жана ээрди чабууда аттын зээрине карата жасалган (№4-тиркемеде көрсөтүлгөн).

“Ээрин көрүп – мырзаны, эшигин көрүп – ээсин тааныган” деп эл оозунда айтылгандай устанын атын, атак-даңкын чыгарган, анын эмгегинен жаралган ээри мыкты, кооз жасалышында эле эмес, аттын зээрин басып, зыян келтирбеген, жоор кылбагандыгында болгон.

Кээ бир убактарда ээр жеңил болуш үчүн жыгачтардын чаткалдарынан (жыгачты буюм жасоодон мурда бай теше менен чапкандан кийинки таарындылары) башкача айтканда, чаткалдарды жабыштырып ээр жасашкан. Мындай ээрлер бир топ колдонууга ыңгайлуу да, жеңил да болгон. Чаткалдарды жабыштыруу үчүн дөңсөө жерлерде өскөн үлкөндүн тамырыны казып алып, кургатып, тегирменге тартып, ун кылып майдалап суу менен аралаштырып жана өрүктүн желимин кайнатып, ошондой эле, арык малдардын этин кайнатып жабышкаак катары колдонуп келишкен (*бул маалыматтар Баткен облусунун Лейлек районунун Катыраң айылындагы жыгаччылык менен алектенген Рахимбердиев Абдисалам устанын айтуусунда жазылып алынды*).

Алкак - ”Алкак ийип арчадан,
түп кынаган челекке.
Ак кайыштай чоюлтуп,
Карскан ийген элекке”.

(Калык)

жыгаччылыкта челек, элек, май бышкыч (күп-гүү) сыяктуу идиш-буюмдардын бөлүктөрүн бириктирүүчү (бири-бирине жабыштыруу), алардын эки-үч жеринен курчала турган ичке 2,0-3,0 см., түпкүч (негиз) формасындагы жыгач. Аны чебер усталар сууга салып, жибитип, формага келтирипийишет [7.140-б.].

Чара – диаметри 30-40 см. чейин, тереңдиги 12-20 см чейин болгон аяктан чоң, камыр жууруганга боло турган чоң идиш. Чараны түштүктө табак// тавак (диалект) деп аташат. Чара көчүп-конуп жүргөн кыргыздардын турмушунда кеңири колдонулган идиш. Түштүк-батыш диалектиде кыргыздар камыр табак (хамыр тавак деп да аташат). Аны жыгач усталар талдан, жаңгактан, кара жыгачтан жасашат. Кесилип алынган 40-50 диаметрдеги дөңгөч жасала турган чаранын 10-20 см. энине карата кесилип алынып, ичи оюлуп тегерек формада болот. Форма жасалгандан кийин, жылмакай кылып кырып чыгышат. Май сүртүп, оттун жалынына какташат, кактаганда анын өңү кызарып, өзүнчө түс берип колдонууга сүйкүмдүү болуп калат. Кыргыздар мейман тоскондо түрдүү тамактарды чарага салып конокко тарткан. Идиш катары сүт куюшкан. Бышкан сүттү куюп, аны түнөтүп каймак алышкан. Жаңы союлган койдун этин чарага мүчөлөп салышкан жана бышкан этти чара менен алып келип конокторго бөлүштүрүшкөн. Жыгачтан жасалган илегандарга караганда, чара салыштырмалуу бир топ калыңыраак жана көлөмдүү да болот (№5 тиркемеде көрсөтүлгөн).

Жыйынтыктап айтканда, түштүк-батыш кыргыздарынын турмуш-тиричилигинде жыгачтан жасалган буюмдарды изилдөө көрсөткөндөй, бул этнографиялык материалдар кыргыздардын турмуш-тиричилигинде маанилүү орунду ээлеп келгендигин көрүүгө болот. Ал буюмдарды кыргыздар тиричиликтин табиятына жараша таңдагандыгын, алар аркылуу элдин тарыхын, басып өткөн жолун жана табиятка болгон мамилелери көрүүгө болот. Бул буюмдар кыргыздардын этно-маданий байлыгы, ата-бабалардан калган мурас экендигинде шек жок.

№1 тиркеме

№2 тиркеме

№3 тиркеме

№4 тиркеме

№5 тиркеме

Адабияттар:

1. Абдиева А.М. Кыргыздардын XX к. Аягында XX к. башында өсүмдүктөрдү таануусу жана аларды пайдалануусу. Ж.Баласагындын 1000 жылдыгына арналган V “Кыргыз жана Карахандар каганаттары” эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйынынын материалдары. 2016, 363-367-беттер.
2. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Ф.: 1962.143.
3. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. М.: 1950. 371-б.
4. Максимов В. Сорокин Е. Кыргыз оймосу. Ф.: 1986. 134-б.
5. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ф.: 1990.397-б.
6. Капалбаев О.Э. Кыргыздардын салттык жыгаччылыгы. (Тарыхый этнографиялык изилдөөлөр XIX к. аягы XX к. башы) Кандидаттык дисс. Б. 2007-ж. 77-б.
7. Акматалиев А. Көркөм кол өнөрчүлүк. Ала-Тоо жур. № 12, 1987-ж. 140-б.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.